© כל הזכויות שמורות

ספריית לויתן — ספרי מופת בהגות מדינית

קרל פופר

החברה הפתוחה ואויביה

עורך יוסף אגסי

הקדמה יובל שטייניץ

תרגום אהרן אמיר

הוצאת שלם, ירושלים התשס"ג

© כל הזכויות שמורות

KARL POPPER

THE OPEN SOCIETY AND ITS ENEMIES

עורכת סדרה: יעל חזוני
עורך לשון: יצחק טישלר
הפקה: מרינה פיליפודי ורחל קביץ

© 2003
כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים

Cover Illustration: "The Tower of Babel"
.by Pieter Bruegel the Elder, Kunsthistorisches Museum, Vienna
Copyright: ASAP/Bridgeman

הפצה:
מרכז שלם, רחוב אבישי 3, ירושלים
טל' 1060-665 (20), פקס 0950-665 (20)
E-mail: shalemorder@shalem.org.il

ISBN 569-01-2507-6 מסת"ב
694-3001 דאנאקוד
Printed in Israel

© כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים

הקדמה למהדורה העברית מאת יובל שטיניץ ט

הקדמת המחבר למהדורה הראשונה כא

הקדמת המחבר למהדורה השנייה כג

שלמי תודה כו

מבוא 3

חלק ראשון: קסמו של אפלטון

מיתוס המוצא והייעוד

פרק 1 היסטוריציזם ומיתוס הייעוד 11

פרק 2 הרקליטוס 14

פרק 3 תורת הצורות או האידיאות של אפלטון 22

הסוציולוגיה התיאורית של אפלטון

פרק 4 שינוי ומנוחה 39

פרק 5 טבע ומוסכמה 60

© כל הזכויות שמורות

מצעו המדיני של אפלטון

פרק 6 הצדק הטוטליטרי 89
פרק 7 עקרון המנהיגות 123
פרק 8 המלך הפילוסוף 141
פרק 9 אסתטיציזם, פרפקציוניזם, אוטופיזם 160

הרקע להתקפתו של אפלטון

פרק 10 החברה הפתוחה ואויביה 172

חלק שני: גאות הנבואה: הגל, מרקס ומה שלאחריהם

עליית הפילוסופיה האורקלית

פרק 11 השורשים האריסטוטליים של ההגליאניות 207
פרק 12 הגל והשבטיות החדשה 232

השיטה של מרקס

פרק 13 דטרמיניזם סוציולוגי 285
פרק 14 האוטונומיה של הסוציולוגיה 293
פרק 15 היסטוריציזם כלכלי 304
פרק 16 המעמדות 315
פרק 17 המערכת החוקית והחברתית 322

נבואת מרקס

פרק 18 בואו של הסוציאליזם 339
פרק 19 המהפכה החברתית 350
פרק 20 הקפיטליזם וגורלו 370
פרק 21 הערכת הנבואה 396

האתיקה של מרקס

פרק 22 התיאוריה המוסרית של ההיסטוריציזם 402

© כל הזכויות שמורות

מה שלאחריהם

פרק 23 הסוציולוגיה של הידיעה 415

פרק 24 פילוסופיה אורקלית והמרד נגד התבונה 427

סוף דבר

פרק 25 היש משמעות להיסטוריה? 461

תוספות 482

הערות 536

מפתח 803

© כל הזכויות שמורות

© כל הזכויות שמורות

הקדמה למהדורה העברית

מאת **יובל שטייניץ**

ההפילוסופיה המדינית של קרל פופר, שמטרתה להגן על החברה הפתוחה מפני הטוטליטריות האידיאליסטית מבתי מדרשם של אפלטון, הגל ומרקס, נגזרת בעיקרה מעמדותיו של פופר בתחום הפילוסופיה של המדע. חשיבותו העצומה של הספר החברה הפתוחה ואויביה נעוצה בעובדה הבאה: הטיעונים שמציב פופר אל מול הטוטליטריות האידיאליסטית — שהפשיזם והקומוניזם אינם אלא שתי דוגמאות קונקרטיות שלה — הם פילוסופיים בעיקרם. למעשה, פופר הוא אחד ההוגים היחידים בהיסטוריה שאינו מנסה לנגח את הטוטליטריות האידיאליסטית ולהזהיר מפני פיתוייה וקסמיה באורח אמפירי, כלומר מתוך הבלטת התוצאות העגומות של הניסיונות ליישם אותה בשטח (למשל בגרמניה הנאצית או ברוסיה הקומוניסטית, כאשר מדובר במאה העשרים). במקום זאת הוא מבקש להוכיח את חולשת הטיעון המדעי ואת רפיסות המחשבה בתפישה החברתית־היסטורית העומדת בבסיס הטוטליטריות. והוכחה זו, כפי שנסביר מיד, מפותחת כל כולה מנקודת המבט של פילוסופיית המדע.

פילוסופיית המדע של פופר נפתחת באימוץ טענתו של הפילוסוף הסקוטי בן המאה השמונה־עשרה, דוד יום, כי האמונה שניתן ללמוד את העולם באמצעות הכללות אינדוקטיביות על סמך הניסיון היא אמונה תפלה. זאת

© כל הזכויות שמורות

מכיוון שאין שום נימוק אמפירי או לוגי המראה כי מה שקרה מאה פעמים באופן מסוים חייב לקרות באותו האופן גם בפעם המאה ואחת. מכאן נובע שלעולם לא נוכל להוכיח את אמיתותם של חוקים אוניברסליים כלשהם, לא במדעי הטבע ולא במדעי החברה כגון ההיסטוריה והפסיכולוגיה, על סמך סדרה של מקרים פרטיים שבהם החוקים הללו תפסו בעבר. נוכל להוכיח באורח תקף, אמר פופר, רק שחוק מסוים, או תיאוריה מסוימת, אינם נכונים. שהרי די בדוגמה נגדית אחת — במקרה אחד שבו החוק האמור איננו תופס — כדי להפריך אחת ולתמיד את החוק או התיאוריה האמורים.

השילוב של קביעה זו עם הניסיון להציל את המדע מהתרסקות מוחלטת הוביל את פופר לקביעה רדיקלית מאין כמותה: כל ההוכחות במדעי הטבע ובמדעי החברה הן "הוכחות על דרך השלילה"; כלומר, הן הוכחות המכוונות לחשיפת טעויות. ואם לומר זאת באורח הומוריסטי: בניגוד לתפישה הקלסית אשר שלטה בפילוסופיה של המדע משחר ההיסטוריה, פופר הראה כי המדע אינו מתקדם מאמת לאמת אלא מטעות לטעות. התקדמות המדע מתמצית כל כולה ברכישת ידע נגטיבי. כפרפראזה על אמרתו המפורסמת של סוקרטס נוכל כעת לומר, בעקבות פופר, שהמדענים צריכים להציג את הישגיהם בנוסח הבא: "ראו עד כמה כבר יודעים אנו שאיננו יודעים". יחד עם זאת, יחסו הבסיסי של פופר למדעי הטבע נשאר אופטימי. הגדלת אוסף הטעויות שזוהו כטעויות אינה עניין של מה בכך, שכן היא מקרבת אותנו בחשבון אחרון אל האמת.

תגלית זו משמשת בספר שלפנינו נקודת מוצא לאחת מהביקורות המקוריות ביותר שהועלו אי פעם כלפי הטוטליטריות, ביקורת שראשיתה בהבחנה בין מה שפופר מכנה בשם "הנדסה חברתית סיטונית או אוטופית", לבין "הנדסה חברתית קמעונית" (עמ' 160).

על פי ניתוחו של פופר, אחד המאפיינים הברורים ביותר של אידיאולוגיות טוטליטריות הוא ההמלצה הנובעת מהן לשימוש בהנדסה חברתית גרנדיוזית, שפירושה ארגון מחדש של השלטון והחברה באופן שישנה ללא הכר את פני החברה, האומה או המדינה. זאת הנדסה שמטרתה להשיג, תחילה, את מצב הקיום האידיאלי ואז לקבע אותו כמצב יציב, שריר וקיים לעד. התנאי המוסרי הבסיסי להמלצה על הנדסה יקרה שכזו הוא שהממליצים, הוגים חברתיים כאפלטון ומרקס וחסידיהם, מאמינים שהם יודעים את אשר הם עושים. לפיכך, האידיאולוגים הטוטליטריים המציעים לנו לוותר על החברה הפתוחה, חייבים להשתכנע שהם יודעים על בוריים

© כל הזכויות שמורות

את שני הדברים הבאים: (א) את הטוב החברתי, דהיינו את אופן הארגון האידיאלי, הנכון והצודק של החברה האנושית. (ב) את הדרך להשגתו של אותו הטוב, דהיינו שיש להם תכנית הנדסית מדעית מוכחת שתוביל בבטחה אל המצב החברתי האידיאלי.

ואולם, פילוסופיית המדע של פופר מראה לנו כי ידיעה מדעית פוזיטיבית מעין זו אינה ממין האפשר, וכי לעולם לא יעלה בידנו להשיג ודאות מדעית בנכונותה של תורה כלשהי. מכאן שהביטחון המדעי המוחלט הנדרש לצורך השימוש בהנדסה חברתית אוטופית וגרנדיוזית נוסח אפלטון או מרקס — הנדסה הגובה, כמובן, מחיר יקר למדי מהחברה במתכונתה הנוכחית — הוא ביטחון שאינו בר־השגה.

הדבר היחיד שנוכל לעתים להשיג בבטחה, טוען פופר, אינו הכרת הטוב החברתי (שנוכל להמשילה להכרת האמת במדעי הטבע), כי אם הכרת הרע החברתי (שנוכל להמשילה להכרת הטעות במדעי הטבע). המסקנה המתבקשת היא שהדרכים הרציונליות לשיפור החברה ולתיקונה צריכות להיות אנטי־אוטופיות במהותן: לא לחפש את הטוב הגרנדיוזי ולפעול להשגתו, אלא לאתר את הרע המקומי, דהיינו את הפגמים והטעויות הקטנות, ולנסות לתקנם. שיפור החברה באורח מדעי רציונלי יושג אך ורק באמצעות התקדמות על דרך השלילה: לא בהשגת הטוב, כי אם בהתרחקות מרע.

לפיכך, ההנדסה החברתית הנכונה מן הבחינה המדעית־רציונלית, שעליה ממליץ פופר, היא הנדסה קמעונית צנועה, שנועדה לתקן את המעוות צעד אחרי צעד בלי להסתכן במחיר חברתי קטסטרופלי. זוהי הנדסה שאת צעדיה השונים נוכל לבחון באורח שיטתי באמצעות המתודה המדעית של ניסוי וטעייה (להבדילה מן המתודה הבלתי אפשרית של ניסוי ואישוש). לכל אדם, מסכם פופר, נתונה הזכות לתבוע מהחברה "אולי לא הזכות לנחול אושר, שהרי אין אמצעים מוסדיים להנחיל אושר לאדם, אבל הכל זכאים לתבוע שלא ינחלו אומללות במקום שאפשר למנוע אותה... הנה כי כן, השיטה שינקוט המהנדס הקמעוני היא חיפוש הקלקלות החברתיות הגדולות והדוחקות ביותר ומלחמה בהן, ולא דווקא חיפוש אחר הטוב הסופי הגדול ביותר ומלחמה למענו" (עמ' 161).

המסקנה הבאה הכלולה בפילוסופיית המדע של פופר הייתה רלוונטית במיוחד לעניין מעמדן המדעי של תיאוריות חברתיות טוטליטריות: הקריטריון למדעיותן של תיאוריות, שמטרתו להבדיל בין תורה מדעית רצינית לבין מיסטיקה פרועה, הוא דווקא באפשרות הפרכתה של התיאוריה,

© כל הזכויות שמורות

דהיינו באפשרות להעלות על הדעת תצפית או ניסוי שיפריכו אותה. עיקרון זה כונה בפי פופר "פַּלִיבִּלִיזם", אפשרות הטעָייה, ומשמעו שתיאוריה פיזיקלית או תיאוריה חברתית שאין שום דרך לנסות להפריכה על ידי הניסיון אינה בגדר תיאוריה מדעית כלל.

לטענתו של פופר, אם המרקסיזם, למשל, מאפשר לחסידיו להסביר כל התרחשות היסטורית שניתן להעלותה על הדעת — כלומר, אם ניתן ליישב עם תורת מרקס גם את התרחשותו של מאורע היסטורי מסוים א, וגם את היפוכו — לא־א, אזי אין הוא תורה מדעית כלל. ואם כך, מהו? סוג חדש של מיסטיקה דתית.

חשוב לציין כי ביקורת זו על המרקסיזם אינה מצביעה, לדעתו של פופר, על פגם במרקס, שאותו הוא מעריך ביותר, כי אם על פגם מהותי המאפיין את מדעי החברה בכלל. הבעיה באותם מדעים היא שכמות המשתנים הרלוונטיים לכל התרחשות בתחומי האדם והחברה גדולה עד כדי כך שכל תיאוריה בתחומים אלה יכולה להסביר כמעט כל דבר ודבר, באמצעות הדגשתם של אלמנטים מסוימים מצד אחד והפחתת חשיבותם של אלמנטים אחרים מצד שני.

דומה שאפשר להסביר גם באופן הבא את ביקורתו הכללית של פופר על מדעי החברה, המנשבת בעוז בין דפי הספר שלפנינו: הטכניקה של בידוד משתנים, שבה משתמשים המדענים במדעי הטבע כדי להבדיל בין הגורמים הרלוונטיים להתרחשותו של מאורע מסוים לבין הגורמים שאינם רלוונטיים, אינה ניתנת ליישום בהיסטוריה, בסוציולוגיה, בפוליטיקה, בפסיכולוגיה, באסטרטגיה וכולי. זאת מכיוון שבתחומים אלה מדובר בכמות אינסופית כמעט של גורמים משתנים, הנמנים על סוגים שונים ומשונים, שכולם עשויים להתגלות כרלוונטיים במידה מסוימת להתרחשות מסוימת. הסיבה הסופית לאי־מדעיותם של מדעי החברה היא, אם כן, שאין בהם קריטריונים אובייקטיביים ברורים וחד־משמעיים להפרכות. שהרי השאלה אם תוצאה מסוימת תיחשב להפרכה של התזה או לא תיחשב כך תלויה עד מאוד בנטיית לבנו הסובייקטיבית בעדה או נגדה — נטייה שתגרום לנו להחליט לזנוח אלמנטים מסוימים ולהתמקד באלמנטים אחרים.

נסביר את הדבר באמצעות כמה דוגמאות. מי שיחפוץ, למשל, להגן על התיאוריה הפסיכואנליטית של פרויד יוכל תמיד ליחס סטיות מהתיאוריה לדברים שהודחקו לתת־מודע. לדוגמה, אם הנער שלפנינו אינו מדווח בגיל המתאים על חלומות המעידים על קיומו של תסביך אדיפוס, יוכלו

© כל הזכויות שמורות

פרוידיאנים נאמנים להסביר שבמקרה מסוים זה התסביך חזק עד כדי כך שנוצרה הדחקה של החלומות לתת־מודע, וזאת למרות הסובלימציה האמורה להגן בדרך כלל (אמנם, לא תמיד) על חולם החלומות מפענוח המסר הכלול בהם. ובאותו האופן, מי שירצה להגן על התיאוריה המרקסיסטית יוכל תמיד להסביר את הסטיות ממה שמנבאת התיאוריה — כמו, למשל, את ניצחון הקפיטליזם בארצות־הברית ואת ניצחון הנאציזם בגרמניה — בכך שמדובר בהתגברויות מקומיות של כוחות הריאקציה והשמרנות המנהלים קרבות בלימה דווקא בנקודת הזמן והמרחב שאנו נמצאים בה, קרבות בלימה המתיישבים כהלכה עם התמונה הכללית של התקדמות האנושות לסוציא־ליזם. על פי הבנתי, מסקנתו של פופר מדוגמאות מעין אלו היא שהפסיכו־לוגיה וההיסטוריה אינם מדעים במובן המקובל של המילה. מכאן שאין הן יכולות להעניק ביסוס מדעי קונבנציונלי, המבוסס על עמידה ממושכת במבחן ניסיונות ההפרכה, לאותם חוקים או תורות המתיימרים להעניק לנו כושר הסברי־ניבויי — כושר שעליו מסתמכת ההנדסה החברתית הגרנדיוזית שתוליכנו לחברה שכולה טוב. אם לא ייתכן ידע מדעי בהיסטוריה, ממילא עלינו להיזהר בבואנו ליישם הנדסת חברה גרנדיוזית ולקדש את האמצעים להשגת אידיאל כלשהו — אידיאל שלעולם לא נוכל לבטוח באפשרות מימושו. נושא זה מוליך אותנו לאחד המושגים המרכזיים בפילוסופיית החברה המוצגת בספר: ההיסטוריציזם.

המקור הרעיוני של הטוטליטריות, טוען פופר, מצוי בפילוסופיה של אפלטון, שלבחינתה מוקדש כמעט חציו של הספר.

על פי אפלטון, בעולם הפיזיקלי עתיר ההתרחשויות, וגם בחברה האנושית עתירת השינויים וההתרחשויות, יש סיכוי להבנה כלשהי רק אם בבסיס הדברים המשתנים ניצבות צורות או אידיאות או מהויות קבועות. תפקיד מדעי האדם, בדיוק כמו תפקידם של מדעי הטבע, הוא לגלות את המהויות הללו: מהות החומר, מהות התנועה, מהות המרחב וכדומה — כאשר מדובר בעולם הפיזיקלי; מהות האדם, מהות המדינה, מהות הצדק, מהות הטוב, מהות השינויים החברתיים וכדומה — כאשר מדובר בעולם האנושי.

תורת האדם, תורת החברה, תורת המדינה — כל אלו הן תורות מדעיות בדבר חוקי השינויים הקוסמיים וההיסטוריים. אלה הם חוקים המשקפים במידה רבה את מהות האדם, מהות החברה וכדומה. להשקפה פילוסופית זו,

© כל הזכויות שמורות

שלפיה ניתן למצוא חוקיות מדעית של ממש בשינויים ההיסטוריים העוברים על החברה האנושית, קורא פופר: היסטוריציזם.

על פי ההיסטוריציזם המודרני של הגל ומרקס (והוגים רבים נוספים כמו טולסטוי ושפנגלר) האדם, החברה והמשטר אינם עניינים שרירותיים הנתונים לבני האדם כחומר ביד היוצר, כדי שנוכל לעצב אותם כרצוננו. זאת משום שהחוקיות ההיסטורית ההכרחית השלטת בעניינים אלה כופה את עצמה עלינו הר כגיגית, ומשאירה לנו ולמנהיגינו לכל היותר שולי השפעה מזעריים בתוך הנהר הגדול של ההיסטוריה: "ההיסטוריציסט אינו מודע לכך שאנחנו הבוררים והמסדרים את עובדות ההיסטוריה אלא הוא מאמין ש'ההיסטוריה עצמה', או 'ההיסטוריה של האנושות', קובעת, לפי החוקים הטבועים במהותה, אותנו עצמנו, את בעיותינו, את עתידנו... מאמין... שאם נתבונן בהיסטוריה נוכל לגלות את הסוד, את מהות גורל האדם" (עמ' 471).

שלא כמו הגל ומרקס, אפלטון גרס דווקא כי ההגבלה העיקרית על חופש המעשה שלנו היא פילוסופית־מוסרית. בחירת המבנה החברתי הנכון נגזרת באורח לוגי טהור מהדיונים במהות האדם ובמהות הטוב, לפיכך כל האנשים הרציונליים ישאפו בסופו של דבר לאידיאל חברתי אחד ויחיד. מאחר שיעדי החברה — הטוב, האושר והצדק — הם עניינים מוחלטים, טבעי להניח שקיימת רק צורת ארגון אידיאלית אחת שבה הם מתגשמים במלואם.

יתר על כן, מהאידיאולוגיות הטוטליטריות נובע שכאשר המצב האידיאלי מושג לבסוף, יש להקפיאו מיד, כדי להגן עליו מפני סכנת הניוון והנסיגה לאחור. במצב האידיאלי כל שינוי הוא שלילי מעצם הגדרתו, באשר הוא בהכרח שינוי מהטוב אל הרע. מכאן שהשינוי, ולפיכך גם הפתיחות לשינויים, פסולים מעיקרם מרגע שהושגה המטרה. מכאן מסיק פופר כי התוצאה הלוגית של האידיאליזם החברתי היא שהחברה האידיאלית צריכה, מעצם עליונותה המכרעת על כל ארגון חברתי אחר, להיות חברה סגורה המקפיאה את מבניה, והמקפידה על קשיחותם כתריס מפני שינויים. לשון אחר, "חברה אידיאלית" היא "חברה טוטליטרית" מעצם מהותה.

עם כל הדמיון העקרוני בין הטוטליטריות האידיאליסטית של אפלטון, הגל ומרקס — ושאר סוגי הטוטליטריות האידיאליסטית שאינם מנותחים בהרחבה בספר הזה — פופר מיטיב לעמוד על ההבדלים שבין התורות החברתיות השונות.

© כל הזכויות שמורות

סוף דבר

25

היש משמעות להיסטוריה?

כשאני מתקרב לסופו של ספר זה, רצוני לחזור ולהזכיר לקורא שהפרקים האלה לא נועדו כלל להיות היסטוריה מלאה של ההיסטוריציזם; אין הם אלא הערות שוליים פזורות להיסטוריה כזאת, ולא עוד אלא שהן הערות אישיות למדי. אם מלבד זה יש בהן משום מבוא ביקורתי לפילוסופיה של החברה ושל המדינה, הדבר קשור קשר הדוק באופיין זה, שהרי ההיסטוריציזם הוא פילוסופיה חברתית ומדינית ומוסרית (או שמא אומר בלתי מוסרית), והייתה לו בכך השפעה גדולה ביותר מאז תחילת הציביליזציה שלנו. לכן ספק אם אפשר לדבר על ההיסטוריה שלו בלי לדון בבעיות היסוד של החברה, של המדינה, ושל המוסר. אבל דיון כזה, בין אם יודה בכך ובין אם לאו, מכיל תמיד בהכרח יסוד אישי מובהק. אין זאת אומרת שחלק גדול מן הספר הזה הוא עניין של דעה בלבד; במקרים המעטים שבהם הסברתי את ההצעות או ההכרעות האישיות שלי בענייני מוסר ומדינה, הבהרתי תמיד את האופי האישי של ההצעה או ההכרעה. אין פירוש הדבר אלא שברירת הנושאים הנידונים היא עניין של בחירה אישית הרבה יותר מכפי שתהיה, למשל, במסה מדעית.

אולם במובן מה הבדל זה הוא עניין של דרגה. אפילו המדע איננו סתם "חבילה של עובדות". לכל הפחות הוא אוסף, ובתור שכזה הוא תלוי

© כל הזכויות שמורות

באינטרסים של האספן, בנקודת מבט. במדע נקבעת נקודת מבט זו בדרך כלל על ידי תיאוריה מדעית; כלומר, מתוך המגוון האינסופי של העובדות ומתוך המגוון האינסופי של היבטי העובדות אנו בוררים לנו אותן עובדות ואותם היבטים המעניינים אותנו משום שהם קשורים באיזו תיאוריה מדעית מושגת מראש, פחות או יותר. אסכולת פילוסופים מסוימת של השיטה המדעית[1] הסיקה משיקולים כגון אלה שהמדע תמיד טוען טיעוניו במעגל, ו"שאנו נמצאים רודפים אחרי זנבותינו", כניסוחו של אדינגטון, מאחר שיכולים אנו להוציא מן ההתנסות העובדתית שלנו רק מה שהכנסנו לתוכה בעצמנו בדמות התיאוריות שלנו. אבל אין אחיזה לטיעון זה. אם גם נכון בהחלט שבדרך כלל אנו בוררים לנו רק עובדות הנוגעות באיזו תיאוריה מוקדמת, אין זה נכון שאנו בוררים לנו רק עובדות המאשרות את התיאוריה וחוזרות עליה כביכול; שיטת המדע היא דווקא לחפש עובדות שעשויות להפריך את התיאוריה. לזה אנו קוראים בחינתה של תיאוריה: לראות אם אין אנו יכולים למצוא בה פגם. אבל אף שהעובדות נאספות מתוך התכוונות לתיאוריה, ועתידות הן לחזק אותה כל עוד היא עומדת במבחנים אלה, אין הן סתם חזרה ריקה על תיאוריה מוקדמת. הן מחזקות את התיאוריה רק אם הן תוצאות של ניסיונות לקעקע את החיזויים שלה שלא הצליחו, ולפיכך הן עדות חותכת לטובתה. לדעתי, האפשרות לקעקע תיאוריה, או היכולת להפריכה, היא־היא האפשרות לבחון אותה, וממילא את אופייה המדעי; והעובדה שכל מבחניה של תיאוריה הם ניסיונות להפריך את החיזוי המופק בעזרתה, נותנת לנו את המפתח להבנת השיטה המדעית.[2] השקפה זו על השיטה המדעית מקבלת אישור מן ההיסטוריה של המדע, המלמדת שלעתים קרובות ניסויים מקעקעים תיאוריות מדעיות, ושהפלתן של תיאוריות היא אמנם הכלי להתקדמות מדעית. אין סימוכין לטענה שהמדע הוא מעגלי.

אבל יסוד אחד בטענה זו עומד בעינו, והוא שכל תיאוריהן המדעיים של עובדות הם בררניים עד מאוד, שתמיד הם תלויים בתיאוריות. אין טוב לתיאור המצב מהשוואה לזרקור ("תורת הזרקור של המדע", כפי שאני רגיל לקרוא לה בניגוד ל"תורת הנפש כדלי").[3] מה שיגלה הזרקור לעין יהיה תלוי במקומו, בצורה שבה נכוון אותו, בעוצמת האור שלו, בצבעו וכולי; אף שבמידה רבה מאוד יהיה זה תלוי, כמובן, בדברים שיוארו באורו. בדומה לזה יהיה תיאור מדעי תלוי במידה רבה בנקודת המבט שלנו, באינטרסים שלנו, שדרכם להיות קשורים בתיאוריה או בהיפותזה שאותה אנו רוצים לבחון; אף

© כל הזכויות שמורות

שיהיה תלוי גם בעובדות המתוארות. אכן, אפשר לתאר את התיאוריה או ההיפותזה כגיבושה של נקודת מבט. שהרי אם ננסה לנסח את נקודת המבט שלנו, בדרך כלל יהיה ניסוח זה מה שקרוי לפעמים השערת עבודה, משמע הנחה זמנית, שתפקידה לעזור לנו לברור את העובדות ולסדרן. אבל ראוי שנבהיר כי לא תיתכן שום תיאוריה או היפותזה שאיננה השערת עבודה, במובן זה, ואינה נשארת כך. שהרי שום תיאוריה אינה סופית, וכל תיאוריה עוזרת לנו לברור עובדות ולסדרן. האופי הסלקטיבי הזה של כל תיאור עושה אותו "יחסי" במובן מסוים, אבל רק במובן זה שאילו הייתה נקודת המבט שלנו אחרת, לא היינו מציעים תיאור זה אלא אחר. הדבר עשוי להשפיע גם על אמונתנו באמיתותו של התיאור, אבל אין הוא משפיע על שאלת האמת או אי־אמת שבתיאור; האמת איננה "יחסית" במובן זה.[4]

הסיבה לכך שכל תיאור הוא סלקטיבי היא, פחות או יותר, העושר והמגוון האינסופיים של ההיבטים האפשריים של העובדות שבעולמנו. כדי לתאר עושר אינסופי זה יש לנו רק מספר סופי של סדרות מילים סופיות. נוכל אפוא להאריך בתיאור ככל שנרצה: לעולם יהיה התיאור שלנו לוקה בחסר — מבחר בלבד, ומבחר קטן, מן העובדות המציגות עצמן לתיאור. ומכאן, לא די שאי־אפשר להימנע מנקודת מבט סלקטיבית אלא שגם הניסיון לעשות זאת אינו רצוי כל עיקר, שהרי אם נוכל לעשות זאת, לא נקבל תיאור "אובייקטיבי" יותר אלא סתם גל של אמירות שאין כל קשר ביניהן. אך מובן שאין מנוס מנקודת מבט; והניסיון התמים להתחמק מכך יכול להוליך רק להונאה עצמית, וליישום בלתי ביקורתי של נקודת מבט בלתי מודעת.[5] כל זה נכון הוא, בכל לשון של הדגשה, לגבי תיאור היסטורי, על "החומר האינסופי" שלו, כהגדרתו של שופנהאואר.[6] לכן בהיסטוריה, לא פחות מאשר במדע, אין לנו מנוס מנקודת מבט; והדעה שיכולים אנו בלעדיה מוליכה בהכרח להונאה עצמית ולהיעדר בדיקה ביקורתית. אין זאת אומרת, כמובן, שמותר לנו לזייף משהו, או להקל ראש בעניינים של אמת. כל תיאור היסטורי של עובדות יהיה פשוט אמת או אי־אמת, כל כמה שאולי נתקשה להחליט על אמיתותו או היעדרה.

עד כאן עמדת ההיסטוריה מקבילה לעמדת מדעי הטבע דוגמת הפיזיקה, למשל. אבל אם נשווה את התפקיד שממלאת "נקודת מבט" בהיסטוריה לתפקיד שממלאת "נקודת מבט" בפיזיקה נמצא הבדל גדול. בפיזיקה, כמו שראינו, מוצגת נקודת המבט בדרך כלל בתיאוריה פיזיקלית, שאותה אפשר לבחון על ידי חיפוש עובדות חדשות. בהיסטוריה אין העניין פשוט כל כך.

© כל הזכויות שמורות

© כל הזכויות שמורות

מפתח

אבדרה 188
אגסי, י׳ כז
אדינגטון, ארתור סטנלי 462, 581-582, 794, 798
אדיפוס יב, 26, 681
אדלר, אלפרד 305, 745, 781
אדם, ג׳יימס 46, 87, 101, 120, 144-145, 152, 546, 549, 551, 553, 560, 562, 564, 566-567, 570-572, 580, 585-586-589, 593, 604, 608, 614, 616, 629, 632-634, 639, 641-642, 663, 665-666, 683, 689
אדמנטוס 609, 615
אוברווג, פרנץ 540
אוגוסטוס 228, 783
אוגוסטינוס 561
אויקן, ולטר 773
אוסבורן, ה״פ 692
אוסטריה כג, 234, 239, 263, 466, 739
אוסטרליה 392
אופאקוס 623
אופנבך, ז׳אק 237
אופנהיימר, פרנץ 573
אוקלידס 597-598, 600, 621
אוראסטוס 623
אוריפידס 98, 188, 580, 611, 636-637, 662
אורסטס (אוריפידס) 611
אורפיאוס 569, 665
אותיפרון 200, 683
אותיפרון (אפלטון) 200, 544, 669, 680, 683
אטיקה 641, 660
אטרניאוס 623
האיגרות (אפלטון) 544, 554, 678
האיגרת השביעית (אפלטון) 544, 554, 641, 675, 678, 680
האיגרת השמינית (אפלטון) 687
איון (אוריפידס) 580
איוניה 192
אייזלר, רוברט 538-539, 576, 607, 628, 640, 799
איינשטיין, אלברט 225-226, 232, 369, 423-424, 468, 698, 745, 792, 798
אייסכינס 669
אינג׳, ויליאם רלף 685, 779
אינגלנד, א״ב 107, 554, 563, 565, 611
איסוקרטס 139, 157, 565, 687-688, 710, 737
איסטמן, מקס 547, 644

© כל הזכויות שמורות

אירופה יז, 21, 199, 234-235, 255-256, 262, 340, 345, 348, 369, 401, 404, 662, 727, 736, 748, 750, 761, 766
אכאים 567
אכילס 491, 544
אל־גזאלי 796
אלכסנדר (הגדול) 208, 228, 255, 581, 636-637
אלכסנדר, ס׳ 717
אלקיביאדס 157, 194-196, 639, 641, 659, 667-668
אלקיביאדס (**אפלטון**) 636, 667-668, 678
אלקידמס 73, 98, 116, 156, 188, 580, 613, 635-636, 656, 688
אלקמאיון 82, 176, 588, 604, 655
אלקסטיס 544
אמפדוקלס 543-546, 552, 556, 558, 692
אנאבאסיס (**כסנופון**) 670
אנגליה 239, 262, 340, 344, 359, 385, 404, 543, 729-731, 738-739, 750, 765-766
אנגלס, פרידריך 287, 304, 306, 309, 315, 323, 325, 359, 363-368, 375-376, 390-391, 405-406, 408, 426, 456, 735, 738, 740, 747, 751-754, 755, 764, 767-768, 773, 778-779, 793
אנדרסון, א״נ 258-260, 719-720, 723, 727, 729-730
אנדרסון, מקסוול 499
אנדרסון, שרווד 498
אנטיסתנס 98, 156-157, 197, 581, 586, 633-637, 678, 701, 710-712
אנטיפון הנואם (מראמנוס) 606, 659
אנטיפון הסופיסט (מאתונה) 72, 77, 98, 572, 580, 585, 606, 636, 656, 662
אני מאמין (**בארת**) 474
אניטוס 195-197, 622
אנכסימנדרוס 192, 538, 540-541, 548, 665
אנליטיקה ראשונה (**אריסטו**) 217, 597, 695, 697
אנליטיקה שנייה (**אריסטו**) 597, 695-697, 702, 704
אנציקלופדיה (**הגל**) 251-252, 261, 270
אנקילון 248
אסוס 623
אסיה 255-256
אסיה הקטנה 539
אספסייה 605
אסקלפיוס 142
אפולו 491
אפולוגיה (**אפלטון**) 197, 544, 586, 620, 624, 629, 666-667, 670-678
אפימנידס מכרתים 784
אפינומיס (**אפלטון**) 576, 677
אפיקורוס 716
אפיקטטוס 637, 712
אפלטון ט-יא, יג-כ, כד, 13-15, 17, 20, 22-60, 63, 70-73, 75-112, 117-127, 129-160, 164, 167-169, 172-174, 183, 187, 189-190, 194-203, 207-213, 215-219, 221, 227, 229, 232, 236, 241-242, 245-246, 249, 251, 255-257, 266-267, 271, 274, 285-286, 296, 323, 338,

© כל הזכויות שמורות

366, 400, 413, 415-416, 430,
433, 439, 448, 452, 469, 478,
536-577, 579-581, 585-611,
613-616, 618-629, 631-643,
653-659, 662-689, 691-695,
697, 710, 712, 714, 717-718,
724-725, 727-729, 735, 737,
741, 744, 746, 749, 782, 784,
788, 791, 793-794
אפלטון כיום (קרוסמן) 222
אפסוס 16
אפרודיטה 626
אקהרט, יוהן 783
אקטון (לורד) 140, 714-715, 798
ארוס 548, 558
אריסטו 13, 15, 20, 30, 32-35, 37,
40, 42, 47, 73, 94-95, 99, 105,
115-117, 182-183, 207-224,
226-227, 229, 232, 236, 241,
245, 255, 274, 280, 424, 449,
540-542, 544-545, 547-549,
551-559, 562-563, 570, 572,
574, 579-581, 585-586,
596-598, 603, 605, 607, 610,
613, 623, 629-631, 634, 639,
642, 656, 658, 663, 678, 682,
687-698, 701-702, 704-705,
710-712, 714-715, 718, 722,
724-725, 729, 733, 744, 791
אריסטוכסנוס 664
אריסטופנס 184, 188, 558, 606,
673, 675, 677
ארכיטס 198, 199
ארכימדס 170, 689
ארכלאוס 577
ארם נהריים 574
ארמסטרונג, ה"א 717
ארנדט, א"מ 727
ארץ ישראל 793
ארצות־הברית יג, כד, 119, 344,
362, 392, 765-766
אתונה 22-23, 46, 50, 57, 133,
145, 151, 157, 180, 184-186-
188, 190, 192, 195, 198-199,
201, 208, 228, 504, 557, 562,
565, 570-572, 606, 628, 634,
636, 640, 642-643, 659-661,
669-671, 679, 687, 715
אתיקה מהדורת ניקומכוס (אריסטו)
556, 596, 607, 687, 691

באקל, הנרי 798
בארטלי, ויליאם ו' כז
בארקר, סר ארנסט 107, 117, 580,
585, 594-595, 610-611, 614,
616, 629, 641
בארת, קרל 474-475, 580, 799
בבל 472
בדיאן, ארנסט 581
בהמה, יעקב 783
בודן, ז'אן 124
בוואן, א' 715
בוזנקט, ב' 284
בוסירים (איסוקרטס) 565, 737
בורה, ססיל מוריס 555
בטהובן, לודביג ון 413-414
בטלר, סמואל 139, 686
ביאס 16, 718
ביורי, ר"ג 494, 502, 504, 557
בייוווטר, אינגרם 541, 665
בייקון, פרנסיס 450-451, 707, 796
בישמרק, אוטו פון 263
ביקורת של כל התגלות (פיכטה) 259
ביקורת התבונה הטהורה (קאנט) 243

© כל הזכויות שמורות

בית טיבו (די־גאר) 160
בית עגום (דיקנס) 104
בלאן, לואי 587, 739
בלגיה 392, 730
בליהר, ה׳ 791
בלמי, א׳ 762
בנדא, ז׳וליין 532
בנזה, א׳ 275
בנתם, ג׳רמי 440
בסט, ו׳ 280, 733
בקינגהמשייר כז
בראדלי, פרנסיס הרברט 575
ברגסון, אנרי 267, 432, 460, 537, 656, 717, 720, 730, 733, 794
ברדפורד, הבישוף מ־ 654
ברודהד, ה״ד 637
ברונו, ג׳ורדנו 247
בריטניה 234, 240, 284, 390-391, 753, 763, 765
בריסון 601
הברית החדשה 230, 273, 453, 473, 713, 715, 792
ברלין 238, 240, 251, 259, 262
ברנדנבורג 255-256
ברנט, ג׳ון 69, 193, 539-542, 547, 551-554, 576-577, 579, 585, 621, 629, 656, 664-666, 669-675, 678-680
ברנס, א׳ 754
ברנרד איש קלרוו 783
ברנשטיין, א׳ 764
ברק, אדמנד 115, 241, 265, 340, 429, 432, 718, 721, 724, 756
ברקלי, ג׳ורג׳ 712, 796

גאוס, קרל פרידריך 222
גאנץ, א׳ 716
גביאי 660
גדל, ק׳ 512, 786-787
גובינו, הרוזן י״א דה 13, 537
גוגארטן, פ׳ 281
ג׳וד, סיריל אדווין מיצ׳ינסון 90, 594
ג׳ווט, ב׳ 611, 613, 658
גומבריך, א׳ כו, 603, 726, 745
גומפרץ, היינריך 795
גומפרץ, תיאודור 190, 208, 210, 552, 594, 608, 610, 663, 665, 670, 687, 691, 693, 798
ג׳ונסון, סמואל 527
גורגיאס 73, 116, 156, 188, 614, 633, 635
גורגיאס (אפלטון) 72, 94-95, 97, 108, 118, 119-121, 131, 483, 491, 544, 580, 587, 594, 596, 599, 604-605, 607, 611, 614-615, 621, 624, 627, 637, 639, 667, 672, 677-678
הגזע כעקרון הערך (לנץ) 275
ג׳ינס, ג׳ 447, 790, 798
גלאוקון 100-102, 118-121, 154-155, 169, 570, 587, 604, 609, 615-616, 628, 681, 684
גליאני, פרדיננדו 779
גליליאו 247, 455, 483
גנדי, מוהנדס קרמצ׳נד 474
גסנדי, פ׳ 716
גפקן, ג׳ 713
גרוט, ג׳ 83, 91, 539, 548, 555, 568, 594-595, 606, 622, 629, 632, 660, 668, 671, 683, 687-689, 695-697, 712
גרין, ת״ה 284, 612
גרינידג׳, אייבל הנדי ג׳ונס 689

© כל הזכויות שמורות

גרמניה ט, יג, 232, 234, 255, 257, 260, 263, 270, 281-283, 714, 720, 727-728, 731, 738, 783, 799
גרנפל, ב"פ 572
גתה, יוהן וולפגנג 720, 727-728

דאמון 572
דובוק, יוליוס 719
דונס סקוטוס 783
די־גאר, רוז'ה מרטין 160, 167
דיהם, פייר 794, 798
דיוגנס (הציניקן) 586, 636-637, 641, 710
דיוגנס לארטיוס 577, 586, 637, 680, 710
דיון 139, 158, 203, 641, 685
דיוניסיוס הזקן 23, 47, 642, 659, 669, 679
דיוניסיוס הצעיר 48, 139, 642, 668, 685
דייוויס, ג"ל 594, 609, 627, 681
דילס, הרמן 637, 663-664
דילתיי, וילהלם 789
דימלר, פ' 634
דיקה 603
דיקנס, צ'רלס 104, 610, 623, 766
דיראק, פא"מ 517
דלות ההיסטוריציזם (פופר) 416
דלזיאל, מרגרט כו
דלפי 18
דמוס 678
דמוסתנס 687
דמוקריטוס 188-189, 228, 232, 260, 541, 577, 597, 633, 636-637, 656, 663, 710, 716
דמשק 628
דנובה, האגן 727
דנמרק 392
דקרט, רנה 260, 712, 796
דרווין, צ'רלס 245, 415, 447, 681, 685
דרופידס 544, 642

האדס 490
האוליגרך הזקן 190, 198, 201, 255, 488, 636, 656, 663, 669
האייק, פרידריך אוגוסט פון כו, 645-646, 683, 754, 760
האנט, א"ס 572
האסטי, ו' 595
הגל, פרידריך ט-י, יד-טז, כ, 13, 21, 44, 110, 124, 147, 164, 205, 207, 213-215, 222, 226-227, 232-286, 291, 296, 303, 306-308, 311, 315, 319, 328, 338, 400-401, 409, 414-415, 417-418, 420, 424, 426-427, 429, 446, 449, 450-451, 459, 473, 476-477, 531-534, 538, 543, 561, 583-584, 594-595, 660, 682, 694-695, 708, 716-727, 729-734, 736-738, 745-746, 748, 752, 764-765, 782-783, 791, 799-800
הגמן, ו' 727-728, 734
הובהאוס, ליאונרד טרילוני 284
הובס, תומס 121, 145, 684, 695-696, 698, 701
הודו 574
הולנד 392, 765
הומבולט, ו' פון 259
הומרוס 14, 474, 476, 490, 567, 570-571, 638, 658, 680

© כל הזכויות שמורות

הוסרל, אדמונד 222, 281, 555, 701-
702, 723, 733, 742, 785, 795
הטפילד, סטאפורד 717
היידגר, מרטין 281-282, 707, 733
היידלברג 251
היידן, קונרד 233, 532
הייזר, פ׳ 272-273, 732
היינה, היינריך 313, 755
הינדמן, ה״ה 766
היפודמוס 176, 547, 656-657
היפיאס 73, 98, 577, 580, 636,
656
היפיאס רבה (אפלטון) 597, 600-601
הית, סר תומס ליטל 597-598,
600-601
הלאס 182-184, 190, 637
הלוטים 570
הליקי 560
הלניקה (כסנופון) 642, 668-669,
672
המפל, קרל גוסטב 797
הסיודוס 14-15, 18, 42, 59, 86,
111, 156, 191, 539, 546, 548,
558-559, 571, 579, 603, 627-
628, 658
הקדמות (קאנט) 450
הקל, א׳ 266-267, 730
הקסלי, אלדוס 790
הקסלי, ת״ה 690, 740
הקר, ג״פ 745, 757
הרדר, יוהן גוטפריד 257-258, 575,
595, 655, 718, 727
הרודוטוס 98, 176, 188, 563, 577,
605, 655, 663-665
הרוארד 532
הרווי, ו׳ 455
הרמודורוס 16
הרמוקרטס 679
הרמוקרטס (אפלטון) 564
הרמיאס 623
הרמס 69
הרקלדס 139, 685
הרקליטוס יח, 13-25, 32, 34, 42,
44, 47, 59, 64, 76, 83, 86, 127,
151, 176, 192, 232, 236, 242-
243, 245, 252, 272, 306, 415,
477, 479, 538-546, 552, 555,
576-577, 655, 657, 665, 679,
681, 718, 732, 746, 782

ואגנר, ריכרד 237, 414, 572
ואטס, ג׳ון 752
ואי 660
ואלאס, גרהם 537
וב, ל׳ 789
וב, סידני וביאטריס 547
ובלן, תורסטין 574
ובר, אלפרד 780
ובר, מקס 302, 555, 701-702, 744,
798
וד, ויליאם 326
ווהן, צ׳רלס אדווין 594, 609, 627,
681, 725
וולטיר, פרנסואה מארי ארואה דה
409, 655, 669
ווקלי, מרי אן 326
ויטגנשטיין, לודביג 215, 222, 226,
448, 540, 695, 702-704, 707-
709, 733, 781, 783, 785-786,
790-791, 800
וייד, בנג׳מין פרנקלין 766
וייט, מורטון ג׳ 797

© כל הזכויות שמורות

וייטהד, א"נ 449-451, 453, 717, 787, 791-792
ויילד, אוסקר 527
וייסמן, פ' 709
וילסון, וודרו 256, 736
וינספיר, א"ד 555
וינקלמן, יוהן יואכים 727
וינר, יעקב 683, 739, 771, 775-776
וינר, נורברט 575
ויקו, ג'יאמבטיסטה 561, 718
וישארט 735
ולס, הרברט ג'ורג' 609, 779, 788

זאוס 18-19, 24, 48, 69
ז'אן דארק (שו) 435
זיכרונות (כסנופון) 586, 629, 635, 668, 671, 673, 688
זימל, גיאורג 555
זנון 633
זקס, אווה 484

חולדות, כינים והיסטוריה (צינסר) 230, 472
החוקים (אפלטון) 41, 48-49, 54, 59, 72, 78-83, 91, 95, 99, 144, 146, 187, 229, 493-494, 544, 546, 548, 550-551, 554, 556-560, 563, 569-570, 571-577, 586-588, 592, 595-597, 598-599, 605, 610-611, 615, 621, 625, 627-628, 632, 638, 642, 657, 671-672, 675-678, 684, 686-689, 744
חוקת האתונאים (פסבדו־כסנופון) 190, 562, 664, 669
חזון יוחנן 588
חיי מרקלוס (פלוטרכוס) 689

טאוטמס 16
טאונסנד, ג' 403
טארן, ו"ו 566, 581, 635-637, 739, 663
טארסקי, אלפרד 507, 511-512, 515, 578, 630, 699, 704, 787, 795-796
טבטונים 237, 258, 537
טוינבי, ארנולד ג'וזף 453-460, 561, 568-569, 573-576, 622, 657-658, 713-715, 789, 792-794, 801-802
טופיקה (אריסטו) 696-697, 711, 714
טוקוויל, אלקסיס דה 163, 646
טורים 751
טיילור, אלפרד אדוארד 157, 547, 553, 566, 591-592, 615, 641, 669-674, 679, 689
טימאיוס 554
טימאיוס (אפלטון) 23, 30, 32, 34, 41, 232, 430, 544, 546, 548-553, 557-560, 564-566, 586-587, 598-600, 602-603, 620, 632-633, 638-639, 677, 679, 682, 688-689, 691-693, 782
טימוכרס 603
טימותיאוס 572
טרויה 567
טרייטשקה, ה' פון 270, 280, 731
טרנטום 198

יאמבליכוס 713

© כל הזכויות שמורות

יאספרס, קרל תיאודור 281-282, 733
יואינג, אלפרד 593
יואר, תום ק׳ כו
יוון 14-15, 45, 58, 179, 183, 186, 567, 569-572, 628, 665, 688, 746
יוליאנוס (הכופר) 229, 713
יוליוס קיסר 332, 467
יום, דוד ט, 243, 260, 417, 450, 573, 705, 707, 796
יונג, א׳ 275, 732
יוסטיניאנוס 229, 714
יורי, צ׳ הרולד 512
יחף באתונה (אנדרסון) 498
ינה 259
יסודות (אוקלידס) 600
יצירה והשחתה (אריסטו) 545, 557-558, 631
ישו 91, 107, 459, 474-475, 792, 799

כהן, מ״ר 702, 705
כורש 568, 671
כיון 139
כיירון 623
כיירפון 196, 669, 676-677
כלקדון 656
כסנופון 586, 629, 635, 642, 668, 671-673, 678, 689
כסנופנס 18, 192, 552, 579, 658, 679-680, 692
כסנוקרטס 623
כץ, ד׳ 742
כריקלס 622
כרמידס 194-196, 668, 677
כרמידס (אפלטון) 23, 544, 620, 629, 677-678
כרתים 45, 50, 57-58, 565, 569-570, 671

הלאום המודרני (ציגלר) 283
לאוקיפוס 541
לאוריז, ג׳וזף אלברט 488
לאסאל, פרדיננד פון 538, 543
לאפלאס, פייר סימון 289
לאקאטוש, אימרה 704
לארסן, ה׳ כו
לגרד, פול אנטון דה 280
לואיס, סינקלר 684
לודנדורף, הגנרל פון 275, 732
לוונברג, יעקב 693-694
לוטוסלבסקי, וינצנטי 680
לויולה, סנט איגנציוס 459, 794
לוינסון, רונלד ב׳ 486-505
לומר, א׳ 798
לונדון 730
לוק, ג׳ון 260, 705, 712, 716, 796
לוקרטיוס 716
לורט, ל׳ 755, 764-766, 767
לורנס, מרטין 735
לותר, מרטין 404, 780
לי, ד״ר 389
ליאונטיוס 588
ליביוס 657
ליברפול 389
לידל, ה״ג 490, 504
ליירד, ג׳ון 785
לינדזי, א״ד 562, 627, 633-634
ליסיאס 659
ליסיס (אפלטון) 611
ליסנדרוס 187, 669

© כל הזכויות שמורות

ליפמן, וולטר 206, 285, 332, 537
ליקופרון 73, 79, 98, 116-119,
156, 188, 580, 586, 613-614,
629, 635-636, 656, 684, 688,
724
ליקורגוס 606
למב, ור"מ 498
למרק, ז'אן בטיסט 415
לנגפורד, קופר הרולד 784
לנין, ולדימיר איליץ' 163, 169,
287, 306, 312-313, 323, 362,
370, 382, 391, 735, 738-739,
745, 762-763, 767, 769, 771,
799
לנץ, פ' 275, 732
לסינג, ג"א 727
לפטינס 139
לקדיימון 567
לקוניה 190

מאבוט, ג"ד כז, 548
מאדים 232
מאייר, א' 183-184, 273, 552, 618,
623, 658-660, 662, 665, 669,
685, 732, 798
מגארה 641
מגי, בראיין כז, 547, 739, 758
מדינאי (אפלטון) 24-25, 43, 47-49,
53-54, 169, 544-546, 548, 554,
556-559, 562-563, 566-568,
570, 592-593, 625, 629-632,
633, 638, 642, 653-655, 671,
675-677, 741
מדינת האתונאים (אריסטו) 562, 662
מהי מטפיזיקה (היידגר) 281
מוחמד 459
מונטסקייה, שרל לואי דה־סקונדה 718
מוקדון 208, 472, 687
מור, ג"א 705-706
מור, ג'פרי רג'ינלד גילקרייסט 697
מוראליה (פלוטרכוס) 596
מורגנטאו, הנס 612-613
מורו, ג"ד 595
מחקר על חוקי העניים, מאת שוחר טוב לאנושות (טאונסנד) 403
מטפיזיקה (אריסטו) 212, 217, 540,
544, 548-549, 551-554, 556-
557, 579, 585-586, 613, 629,
631, 674, 682, 688, 691-693,
695-698, 711
מיטשל, א' 720
מיינץ 258
מיל, ג'ון סטוארט 260, 291, 555,
616-618, 709
מיל, ג'יימס 617-618
מילטוס 547, 656
מילר, א' 259, 283
מילר, דוד כז
מיקש, ליאונרד 774
מיתוס המאה העשרים (רוזנברג) 305
מלבראנש, ניקולה 710
מלטוס 622
מלינובסקי, ב' 740
מלר ון־דן־ברוק, א' 280
מלתוס, תומס רוברט 681
מנגר א' 739
מנגר, ק' 577, 699, 744
מנדלסון, משה 721, 792
מנהיים, קרל 760, 780
מנון (אפלטון) 132, 544, 554, 597-598, 603, 621, 676-679, 682

© כל הזכויות שמורות

המניפסט הקומוניסטי (מרקס) 323-324, 793
מנכסנוס (אפלטון) 99, 190, 200, 568, 605-606, 636, 659, 663, 676, 683
מנניוס אגריפה 657, 717
מנצ'וקואו 648
מנצ'סטר 389
מסניה 569
מסריק, תומס גאריג 256, 727, 736
מעשי השליחים 228, 587, 713, 739
המפתח להיסטוריה (מקמורי) 475
מץ, ר' 284
מצרים 472, 565, 574, 628, 632, 737
מקאולי, תומס בבינגטון 617-618
מקאייבר, ר"מ 555
מק־טאגרט, ג'ון 234, 681-682, 790
מקיאוולי, ניקולו 561, 573, 741, 744
מקלאוד, ויליאם קריסטי 573
מקלנבורג 256
מקמורי, ג'ון 446-447, 471, 475, 789-790
מרינלי, ו' 601
מרקס, קרל ט-יב, יד-טז, כ, כד, 13, 43-44, 166-167, 207, 267, 285-293, 297-298, 303-334, 338-340, 342-354, 356-360, 363, 368, 370-393, 396-397, 399-406, 408, 410-411, 414-417, 427, 444, 454-457, 476, 531-538, 561, 587, 731, 735-743, 745-752, 754-766, 768-780, 793
המשתה (אפלטון) 540, 554, 558, 640-641, 655, 681
מתי 713

נאגל, א' 702, 705
נויראט, אוטו 488
נומוס (המלך) 629
נורבגיה 392
נורת, סר תומס 689
ניו זילנד כו, 392
ניוטון, סר אייזק 455, 468, 796
ניטשה, פרידריך פון 643
ניקולוביוס 728
נלסון, ליאונרד 575, 619, 623
נפוליאון הראשון 67, 234, 257, 259-260, 262-263, 578, 727-728
נפוליאון השלישי 409

סאנאצארו, ג'אקופו 561, 594
סויר, תום 626
סולון 23, 64, 544
סופוקלס 662
סופיסטן (אפלטון) 540, 544, 549-550, 552-554, 559, 585, 624, 627, 630, 634-635, 638, 679
סוקרטס י, 22, 33-34, 47, 56, 64, 70, 72, 75, 79, 98, 100-102, 108-109, 112, 119, 121-132, 137, 140-141, 143, 146-147, 153, 157, 159, 168-169, 188, 191, 200, 202-203, 227-229, 427, 430, 439, 447, 478, 547, 552, 554-562, 572, 577, 580-581, 586, 589, 604, 606, 611, 614-615, 620, 622-627, 629, 634-637, 641-642, 659,

© כל הזכויות שמורות

סטבינג, ל"ס 790
סטיבנסון, צ'רלס לסלי 594
סטיואדט, ג"א 653
סטירלינג, ג"ה 232, 234, 239, 719
סטנפורד כז
סטראבו 714
סימיאס 679
סימפליקיוס 552, 594, 710
סימקין, קולין ג'ורג' פרדריק כו, 547, 644, 776, 779
סיציליה 23, 679
סירקוזה 23, 47-48, 139, 685, 687
סלומון, א' פון 734, 791
סמאטס (פילדמרשל) 717
סמוס 184
סמית, אדם 374, 390, 773, 777-778
סמית, מ' קמפל 625
סנט הלנה 67, 578
סנט פטרסבורג 259, 754
סנטאיאנה, ג'ורג' 685
ספאוסיפוס 211, 241, 556, 579, 692
ספירמן, דיאנה 506
ספנסר, הרברט 39
ספר השופט (קירקגור) 404
ספרטה 22, 45, 50, 52-55, 57-58, 87, 106, 179-183, 185-187, 190, 194-195, 198, 201, 565, 568-570, 572, 574, 628, 657, 659, 662, 669-670, 737
סקוט, ר' 490, 504
סקוט, ר"פ 279
סקסטוס אמפיריקוס 796
סקפסיס 623

העבדות: יסודה הביולוגי וצידוקה המוסרי (**הייזר**) 272
עיון בהיסטוריה (**טוינבי**) 453
עיר האלוהים (**אוגוסטינוס**) 561
על האמת (**אנטיפון**) 577, 580
על ההפרכות הסופיסטיות (**אריסטו**) 208, 613, 678
על הנפש (**אריסטו**) 217, 682
עננים (**אריסטופנס**) 677
עקרונות מתמטיים (**ניוטון**) 232

פאולר, הרולד נורת 489, 491
פאונד, רוסקו 547, 644, 646
פאראדיי, מ' 447
פארינגטון, ב' 555
פאריס (אלכסנדר) 491
פארקס, ה"ב 362, 386, 390, 763, 771, 776-778, 780
פואנקארה, ז'ול הנרי 581, 794
פוגר (משפחת בנקאים) 332
פוירבך, א' 728, 741
פוליביוס 714
פוליטיאה (**אפלטון**) טו-טז, יט, 32, 40, 43-44, 46, 48-49, 51, 54, 56, 72, 79-80, 82-83, 91-97, 99-100, 105-106, 108, 118-, 121, 135, 137, 141, 143-144, 146, 148-149, 152, 156-158, 173, 189-190, 198, 200, 209, 541-547, 549, 554-556, 557-, 559-573, 580, 585, 589-592, 595, 597-598, 603, 606-608, 611, 613, 615, 618, 621-622, 624, 643-653, 655, 657, 661,

© כל הזכויות שמורות

663, 665-666, 670-672, 674-
679, 681-684, 687, 688-689,
693-694, 744
פוליטיקה (אריסטו) 182, 547, 556,
559, 562-563, 572, 581, 596,
607, 610-611, 613, 656-658,
687-691, 693, 733
פולין 466
פולניי, ק׳ 555, 743
פונטיוס פילטוס 474
פוסטר, מ״ב 726, 799-800
פוסידון 31, 544
פופר־לינקוס, י׳ 657, 739
פורד, הנרי 767
פוריה, פרנסואה מארי שרל 397,
779
פטרוקלוס 490
פיזיקה (אריסטו) 540, 542-543,
614, 631, 693, 725
פיידון (אפלטון) 544-545, 548,
550-552, 554, 562, 620, 638,
642, 663, 666, 672, 674-679,
682
פיידרוס (אפלטון) 546, 550, 605,
627
פייט, ו׳ 555, 681
פיין, תומס 76
פיכטה, יוהן גוטליב 258-260, 263,
275-276, 285, 595, 638, 718,
720, 723, 728-729, 732, 736,
783
פיכטה, עמנואל הרמן 732
פילבוס (אפלטון) 149, 540, 544,
553-554, 558, 620, 624, 627,
631, 675
פילד, ג״ק 91, 544, 547, 552-553,
580, 629, 639, 673, 678, 680,
687, 712
פילודמוס 635
פילולאוס 550
פילון האלכסנדרוני 540
הפילוסופיה של ההיסטוריה (הגל)
252, 274
הפילוסופיה של הטבע (הגל) 233-
234
הפילוסופיה של הטבע (שלינג) 234
פילוסופיה של המשפט (הגל) 236,
247, 250, 261, 270, 274
פיליפוס 208
פינדלי, ג״נ 786
פינדרוס 72, 80, 577, 580, 587
הפיניקיות (אוריפידס) 580
פיראיוס 181, 195
פירוש על תיאייטטוס (מחבר בלתי
ידוע) 484
פירילמפס 678
פירקאנט, א׳ 555
פישר, הא״ל 400, 801
פיתגורס 18, 107, 132, 191, 597,
603, 624, 665, 782, 793
פלאטאיה 658-659
פלוטרכוס 590, 596, 599, 603,
659, 689
פלופונסוס 22, 54, 145, 181-183,
186, 188, 195, 198, 567-568,
576, 628, 656, 659
פליאס 176
פלני 623
פלרום 181
פסבדו־כסנופון (ראה האוליגרך הזקן)
562, 663
פסבדו־פלוטרכוס 580

© כל הזכויות שמורות

פסטר, לואי 455
פסקל, בלז 460
פראייר, ה׳ 269, 272, 275, 731-732
פרדיננד הראשון (קיסר אוסטריה) 723
פרדיקס 623
פרודון, פייר ז׳וזף 328
פרודיקוס 571
פרוטגורס 60, 64, 68-70, 79-80, 145, 188, 192-193, 571, 577, 579-580, 586, 656
פרוטגורס (אפלטון) 544, 577, 579-580, 638
פרויד, זיגמונד יב, 305, 657, 681, 710, 781
פרוסיה 235-240, 251, 253-255, 258-263, 727, 729
פרוקלוס 597
פרטו, וילפרדו 202, 229, 261, 263, 342, 480, 564, 685, 714, 729, 735, 744
פריאנה 16
פריד, מ׳ 722
פרידריך הגדול (השני, קיסר פרוסיה) 634, 669
פרידריך וילהלם (השלישי, קיסר פרוסיה) 236-237, 240, 246, 248, 254, 260, 263, 720
פרינגסהיים, א׳ 798
פריס, יעקב פרידריך 232
פריץ, קורט פון 634
פריקלס 46, 98-100, 105, 108, 118, 184, 188-190, 192, 200, 202, 228, 537, 561, 570, 572, 605, 610, 636, 663, 683
פרמנידס 15, 17, 25, 32-33, 137, 549, 551-552, 580, 632-633, 665, 679-680, 682, 695, 782
פרמנידס (אפלטון) 137, 544, 554, 562, 622, 638, 680
פרנץ הראשון (קיסר גרמניה) 723
פרס 59, 189, 232, 472, 557, 576

צ׳אפק, קרל 727
צדק (כוכב הלכת) 232
ציגלר, ה״א 283, 734
צימרן, א׳ 267, 727, 731
צינסר, ה׳ 230, 472, 716
הציפורים (אריסטופנס) 606
צ׳כוסלובקיה 392, 727
צלר, א׳ 213, 539-540, 556, 687-688, 691-693
צ׳פלין, צ׳רלי 722
צ׳רניס, ה׳ 562
צרפת 21, 258, 409, 543, 594, 725

קאוטסקי, ק׳ 573
קאופמן, א׳ 275
קאליפוס 139, 623
קאליקלס 118-120, 614-615, 667
קאנט, עמנואל 76, 105, 142, 155, 221, 226, 238, 243-246, 249-250, 257-260, 270, 283, 311, 427, 432, 441, 450-451, 453, 575, 582, 593, 595, 607, 644, 655, 707, 710, 720-724, 727-729, 755, 782-783, 788, 791-792, 795
קאפ, וולפגנג פון 367
קארוס, פול 791
קארותרס, ג׳ון 653, 739
קבס 679

© כל הזכויות שמורות

קודרוס 23, 157, 544, 640-642
קווייין, וילארד ון־אורמן 514
קול, גד"ה 745, 751, 772-773
קולנאי, א' 276-277, 283, 731-734
קומט, אוגוסט 39, 44, 291, 349, 400, 415, 543, 560-561, 709, 738
קונסטנטינוס 229, 714
קופ, גילברט 654
קופרניקוס, ניקולאוס 483
קוראטובסקי, ק' 575
קוריסקוס 623
קורנפורד, פ"מ 547, 549-550, 552, 564-566, 585-586, 599, 603, 626, 637, 689
קורקירה 182
קטלה, אדולף 772
קטלין, גא"ג 34, 583-585, 607, 685
קיירד, אדוארד 214, 719
קינג, צ"צ 527
קינוסרגס (גימנסיון) 637
קיקרו 616, 635, 637, 663
קירכהוף, א' 663
קירקגור, סרן 403-404, 475-477, 719, 779-780, 799-800
קלאוזביץ, קרל פון 272
קליארכוס 139
קלייניאס 565
קלייסט, היינריך פון 520
קליפורניה כז
קלסן, ה' 555, 643, 681
קלר, אדולף 444, 790
קנדה 392
קנידוס 195
הקפיטל (מרקס) 290-291, 305-307, 315, 318, 326-327, 338, 340, 358, 370-371, 378, 389, 402-403, 455
קפלר, יוהנס 232
קפקא, פרנץ 448
קראוס, ק' 757
קראנטור 565, 737
קראפט, יוליוס 623, 759
קרוזו, רובינזון 422-423, 428
קרון, א' 608
קרונוס 24, 546
קרוסמן, ריצ'רד הוארד סטאפורד 222
קרטילוס (אפלטון) 540, 544, 549, 552, 577, 614, 627, 638
קריטון (אפלטון) 196-197, 544, 638, 667, 670-672, 677-678, 680
קריטיאס 23, 145-146, 187, 190, 194-196, 198, 544, 610, 622, 628-629, 656, 663, 668-669, 678, 714, 735
קריטיאס (אפלטון) 49, 544, 557, 564
קרייסטצ'רץ' כו
קריק, א' 277, 732
קרל החמישי 332
קרלייל, תומס 751
קרנאפ, ר' 554, 578, 700, 704-706, 722, 782, 789, 791
קרניאדס 121, 616
קרס (אסטרואיד) 716
קרתגו 661

ראלי, הלורד 798
ראמנוס 606
ראסל, ברטרנד 332, 577, 702-703, 707, 785, 791

© כל הזכויות שמורות

ראסל, ל"ג 578, 749, 788
רובינסון, ריצ'רד כז, 495, 501, 505
רוביקון 467
רובספייר, מקסימיליאן 313
רוג'רס, ארתור קניון 547, 673
רודמן, ה' 532
רוו פוזיטיביסט 349
רוזנברג, א' 276-277, 732-733
רומא 183-184, 228, 472, 576, 581, 657, 661, 713
רוס, ו"ד 688, 695-696, 702
רוסו, ז'אן ז'אק 44, 124, 242, 245, 249-250, 257-258, 260, 279, 285, 296, 313, 561, 564, 594, 607, 655, 718, 723, 727
רוסטוב, א' 539
רוסיה ט, 162, 169, 240, 258, 287, 344, 348-349, 368-369, 466, 739, 747, 750, 759
רטוריקה (אריסטו) 663
ריאזנוב, ד' 735
ריידר, מ"מ 664
ריצ'רדס, אייבור ארמסטרונג 798
ריקרדו, דוד 374-375, 771, 773, 777-778
ריקרט, ה' 798
רמזי, פ"פ 215
רנאן, ארנסט 573, 730
רעיונות לפילוסופיה של ההיסטוריה האנושית (הרדר) 257

שבדיה 344, 385, 392, 759
שו, ג'ורג' ברנרד 267, 435-436, 593, 655
שווגלר, קרל פרנץ אלברט 238-240, 719
שווייץ 256
שוורצשילד, ליאופולד 535
שומר 255
שופנהאואר, ארתור 227, 232-233, 237-238, 240, 243, 246, 251, 259, 268, 276, 282, 284, 286, 463, 477, 710, 718-720, 728, 734, 795, 799-800
שורי, פ' 633
שטאפל, ו' 277, 281, 733
שייקספיר, ויליאם 238, 594, 657, 689
שילר, פרדיננד קאנינג סקוט 718, 728
שלאיירמאכר, פא"ד 718
שלגל, פ' 718
שלי, פ"ב 157
שלינג, פרידריך 226, 234, 258, 718, 783
שליק, מוריץ 703
שלמאייר, ו' 266, 686, 730
שלר, מקס 275, 281, 416, 732-733
שפינוזה, ברוך יד, 260, 612, 718, 720, 783
שפלר, יוהנס 792
שפנגלר, אוסוולד יח, 59, 276, 280, 400, 574-575, 638, 732
שקיעת המערב (שפנגלר) 59
שרינגטון, סר צ'רלס סקוט 577, 609-611

תאלס 538
תהליך וממשות (וייטהד) 450, 452
תולדות מלחמת הפלופונס (תוקודידס) 181
תומס אקווינס 440, 581, 685
תוקידידס 98, 181-184, 186-188,

© כל הזכויות שמורות

190, 195, 561, 570, 605-606,
642, 658-659, 662-663
התזות על פוירבך (מרקס) 404
תיאגס 157
תיאגס (אפלטון) 643, 678
תיאופומפוס 710, 712
תיאופרסטוס 549, 552, 711
תיאייטטוס (אפלטון) 542, 544,
551-553, 568, 579, 585-587,
597-598, 600, 627, 633, 638-
639, 679
תמיס 603
תמיסטוקלס 181
תראמנס 667
תראקיה 635
תרסיבולוס 195
תרסימכוס 72, 108-109, 118-121,
187, 615-616, 667